

Buchelius en de *Inscriptiones*

De <i>Inscriptiones</i> en de <i>Monumenta</i>: een algemene inleiding	2
Materiële beschrijving van het handschrift van de <i>Inscriptiones</i>	3
De aankoop van de <i>Inscriptiones</i>	10
Twee informanten: Gijsbert Lap van Waveren en jonkheer Carel van Rietwijk	12
Literatuur	15

Arnoldus Buchelius (1565-1641)

De 21ste eeuw is begonnen met twee proefschriften over Buchelius, in 2000 van Judith Pollmann, *Een andere weg naar God: de reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)*, en in 2001 van Sandra Langereis, *Geschiedenis als ambacht: oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*. In 2002 verscheen een digitale editie van zijn veel geciteerde *Monumenta* op het internet bij Het Utrechts Archief, in 2007 gevolgd door de wat minder bekende *Inscriptiones* op de site Digitale Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Op 1 november 2007 werden de *Monumenta* en *Inscriptiones* virtueel herenigd via <http://buchelius.library.uu.nl/>. In 2009 werd ook de Friese *Monumenta quaedam* gedigitaliseerd en gepresenteerd op het internet bij Het Utrechts Archief. Tijdens de ontwikkeling van de nieuwe digitale portal Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht in 2011 werd besloten dat de site van [Het Utrechts Archief](#) de enig plaats werd waar de drie aan elkaar gerelateerde handschriften van Buchelius virtueel met elkaar zouden worden verenigd.

Aernout van Buchel of Arnold van Buchell (Buchelius) – zijn naam wordt op verschillende manieren gespeld – is nooit van publicatie van deze werken uitgegaan. Tijdens zijn leven heeft hij veel geschreven maar nauwelijks iets gepubliceerd. Buchelius was rijk genoeg om het grootste deel van zijn leven te kunnen doen waar zijn hart naar uitging en dat was het bestuderen van de geschiedenis. Hij specialiseerde zich in genealogie en heraldiek, vooral die uit zijn eigen omgeving: Utrecht en de Nederlanden. Maar hij zocht ook in onze streken naar overblijfselen van de Romeinen en verzamelde afschriften van middeleeuwse oorkonden van zijn woonplaats Utrecht.

Zijn leven was dat van iemand die nog in de katholieke Middeleeuwen opgroeide en na de reformatie moeizaam zijn plaats in de nieuwe tijd zocht. Buchelius was een van de onechte kinderen van de kanunnik Aernt van Buchell en Brigitta Jans. Zijn moeder trouwde in 1573 met de landmeter Johan Adriaensz Ruys. Samen zorgden zij voor de jonge Aernout als hun eigen kind. De jongen doorliep de Hiëronymusschool en ging in 1584 in Leiden rechten studeren, ook al was hij nog katholiek. Zijn verblijf in Leiden duurde daarom misschien maar kort, want nog hetzelfde jaar vertrok hij naar het Noord-Franse Douai om daar verder te studeren. Op vakantie in Parijs ging hij zich interesseren voor de Romeinse ruïnes en de middeleeuwse gebouwen van die grote stad. Samen met anderen probeerde hij inscripties te ontcijferen.

In 1587 maakte hij een reis via Duitsland naar Rome, noteerde veel van wat hij tegenkwam en hield een dagboek bij. Toen zijn geld gestolen werd, moest hij in 1588 voortijdig naar Utrecht terugkeren. Hier keek hij met andere ogen naar alles wat er nog aan middeleeuwse gebouwen, grafzerken en gebrandschilderde ramen te zien was. Sommige kloosters en kerken waren al geheel of gedeeltelijk gesloopt. Buchelius begreep dat er nog veel meer zou verdwijnen.

Zijn hele verdere leven besteedde hij veel tijd om grafschriften over te schrijven en de wapens in kleur na te tekenen. Hij verzamelde deze Utrechtse gegevens later in de

Monumenta. Hetzelfde deed hij als hij op reis was in andere steden in West- en Zuid-Nederland. Die aantekeningen bundelde hij in de *Inscriptiones*. Hij schreef hoofdzakelijk in het Latijn, maar ging regelmatig over op Nederlands en af en toe op Frans.

Tien jaar lang schreef hij tevens over de Nederlandse opstand tegen Spanje. Dit verslag vermengde hij met een persoonlijk dagboek en notities over wat er om hem heen gebeurde. Dit boek, de *Commentarius*, stopt in 1599, misschien omdat er toen al kronieken over de opstand in druk verschenen waren. Deze kroniek werd in 1907 als *Diarium* uitgegeven door G. Brom en L. A. van Langeraad, voorafgegaan door een uitvoerige biografie. Buchelius ging zich vanaf 1600 beperken tot de middeleeuwen en tot genealogie.

Inmiddels had hij in 1593 zijn rechtenstudie in Leiden afgesloten en kon hij zich als advocaat in Utrecht vestigen. Kort daarna trouwde hij met een rijke weduwe, Claesje van Voorst-van der Voort, die uit haar eerste huwelijk een zoontje van vier jaar had. Hun gezamenlijke zoon, Aernt, werd in 1594 geboren. Voor de advocatuur had Buchelius weinig belangstelling en omdat hij geen geldzorgen meer had, hield hij zich steeds meer bezig met de geschiedenis. Hij correspondeerde met bekende geleerden en was bevriend met Utrechtse kunstenaars.

Al voor zijn huwelijk was hij geleidelijk aan protestants geworden. Uiteindelijk werd hij zelfs een vurig contraremonstrant en was hij tot 1630 enkele jaren werkzaam als ouderling en als regent van een tuchthuis. In 1619-1620 was hij korte tijd een van de bewindhebbers van de VOC, maar met weinig animo.

Hoewel hij nauwelijks publiceerde, was Buchelius een geleerde geworden. Hij genoot gezag, mede omdat hij de bronnen altijd kritisch benaderde. Ook de *Inscriptiones* laten zien dat hij af en toe twijfelde aan wat hijzelf of anderen genoteerd hadden. Na zijn dood in 1641 werden zijn oudheidkundige manuscripten direct aangekocht door zijn vriend Cornelis Booth en door Johan van Nellesteyn. Zijn omvangrijke bibliotheek werd geveild. Al in de achttiende eeuw zijn de *Monumenta* en een groot deel van de *Inscriptiones* overgeschreven en nagetekend door Engelbert van Engelen. Dat werk wordt onder de titel *Grafs en wapen der kerken van Uytrecht*, II (grotendeels *Monumenta*) en III (deels *Inscriptiones*) bewaard in Het Utrechts Archief (Van der Horst e.a. 1984, p. 278-279, cat. nr. 133; Van Bueren 1999, p. 249-250, cat. nr. 97).

De *Inscriptiones* en de *Monumenta*: een algemene inleiding

De *Monumenta* en de *Inscriptiones* zijn de weerslag van jarenlange notities van Buchelius. Hij maakte in allerlei kerken, kloosters en andere gebouwen aantekeningen van wat hem interesseerde. Dat waren vooral opschriften op grafzerken en grotere grafmonumenten. Daarnaast noteerde hij wat er op rouwborden, memorietafels en in glas-in-lood ramen nog te zien was. Veel van die ramen zijn in de loop der tijd vervangen door helder glas. Dit betekent dat de tekst van Buchelius vaak de enige bron is. Hetzelfde geldt voor de dikwijls versleten of zelfs opgeruimde grafstenen. Buchelius moest zelf al vaak constateren dat hij de wat oudere zerken niet meer kon ontcijferen. Buchelius noteerde niet alleen teksten, maar tekende ook de familiewapens en kleurde die in; soms tekent hij ook een gebouw of stadsgezicht.

Van de werkwijze van Buchelius weten we dat hij tijdens zijn veldwerk de gegevens noteerde en tekende op stukjes papier. Soms jaren later sorteerde hij de informatie, die hij vervolgens overschreef en -tekende in deze twee handschriften (en ook de *Monumenta quaedam*). Buchelius reserveerde een aantal bladzijden voor een bepaalde stad of streek. Wanneer die ruimte gevuld was en hij toch nog gegevens over die stad of streek vond, gaf hij die simpelweg elders in het boek een plaats. Hierdoor staat dus niet steeds alle

informatie over een stad of streek bij elkaar. Maar dat verschijnsel zien we in allerlei handschriften, zeker niet alleen bij Buchelius. Regelmatig wisselde hij zijn eigen aantekeningen af met notities die hij van een ander had gekregen. Veel heeft hij ontleend aan Gijsbert Lap van Waveren maar ook aan jonkheer Carel van Rietwijk. Op deze twee mannen wordt verderop nader ingegaan. Soms noemt hij anderen als zegsman.

Op het eerste gezicht lijken de *Inscriptiones* als twee druppels water op de *Monumenta*, maar er zijn verschillen. De *Inscriptiones* telt 464 pagina's waarvan er 265 beschreven zijn en 199 blanco. Er zijn 196 bladzijden met tekeningen, waarvan maar elf helemaal zonder kleur. Daarnaast zijn er 69 met alleen tekst. De *Monumenta* telt 340 pagina's, waarvan er 310 beschreven zijn en slechts 30 blanco. Dit handschrift is minder omvangrijk, maar heeft 75 beschreven bladzijden meer. Er zijn 263 bladzijden met tekeningen, waarvan maar zeven helemaal zonder kleur. Daarnaast zijn er 47 met alleen tekst.

De genoemde verhouding tussen de ingekleurde pagina's en die welke nog helemaal ingekleurd moesten worden, is betrekkelijk grof en subjectief. Hierboven is een bladzijde als gekleurd gerekend, ook als er maar één wapentje ingekleurd was en misschien twintig die nog alleen met zwarte inkt getekend waren. Het doet vermoeden dat Buchelius nog heel wat werk te verzetten had. Het is aannemelijk dat hij vaak niet over de juiste gegevens of de juiste verf beschikte. Hier en daar gaf hij met kleine lettertjes aan welke kleuren nog ingevuld moesten worden. Hij zal tijdens zijn veldwerk niet altijd in staat zijn geweest om bij de vaak zeer gedetailleerde wapens alle kleuren te noteren. Het valt niet uit te sluiten dat hij zijn verfdoo's daarbij wel eens bij de hand heeft gehad, maar het inkleuren zal hij toch hoofdzakelijk thuis gedaan hebben.

Materiële beschrijving van het handschrift van de *Inscriptiones*

De *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa* door Aernout van Buchell (Buchelius) beschrijft de opschriften op (graf)monumenten en gedenktekens in kerken en kloosters alsmede de wapens uit de provincies van de Noordelijke Nederlanden en enkele plaatsen in de Zuidelijke Nederlanden. Daarnaast bevat het nog enige andere aantekeningen en verhandelingen. In zijn behandeling van de Noordelijke Nederlanden ontbreekt de stad Utrecht, die in de *Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa* uitvoerig is beschreven (Utrecht, HUA [Bibliotheek]: XXVII L 1). De *Monumenta quaedam sepulchralia, et publica in templis, aliisque locis inventa et descripta, quae in libris observationum ac hactenus descriptorum monumentorum meis non habentur* bevat een aanvulling op de *Inscriptiones* (Rijksarchief Friesland, ms. EVC 1323 A).

Signatuur: Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hs. 1648 (4 L 16). Een beschrijving van het handschrift staat in A. Hulshof, *Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae universitatis Rheno-Traiectinae II* (Utrecht 1909) 94-100. De originele aantekeningen waar dit op is gebaseerd bevinden zich in een envelop in het handschrift zelf.

Titel: De titel *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa* (Inscripties en monumenten gevonden in Belgische [d.w.z. Noord- en Zuid-Nederlandse] kerken en kloosters) staat niet in het handschrift zelf, maar is eraan gegeven door Hulshof in zijn beschrijving van het handschrift in zijn catalogus.

Inhoud: Terwijl de *Monumenta* in zijn geheel over de stad Utrecht en omgeving gaan, vallen de *Inscriptiones* in verschillende delen uiteen. Buchelius heeft op vijf plaatsen

aangegeven waar hij met een nieuw 'hoofdstuk' wilde beginnen. Op pagina 1 Traiectensia, op 21 Geldrica, op 57 Hollandica, op 171 (op een verder blanco gebleven bladzij) Brabantica en op 279 opnieuw Brabantica. Die indeling heeft hij tot op zekere hoogte aangehouden. Het eerste deel gaat, na 38 bladzijden over het Sticht en Gelderland, verder helemaal over Holland.

Het tweede deel, vanaf pagina 279, gaat over Brabant, dat wil zeggen over de Zuidelijke Nederlanden, met name over Antwerpen, aangevuld met een paar bladzijden over Mechelen, Leuven en een beetje Brussel, gevolgd door nog een paar kleinere plaatsen. Andere 'Brabantse' bladzijden zijn her en der verspreid, tussen de pagina's 377 en 437, met een vervolg op 460-464. Dit Zuid-Nederlandse deel wordt op twee plaatsen doorbroken. Tussen de pagina's 335 en 365 vinden we korte uittreksels uit de oorkonden van de heren van Montfoort en die van de familie Van Zwieten. Tussen de pagina's 439 en 448 vinden we drie documenten over de familie Van Assendelft, gevolgd op 449-456 door een betoog over het onrechtmatig gebruik van de titel 'jonkheer' in Utrecht.

Deel 1: de Noordelijke Nederlanden

1. De eerste 38 bladzijden heeft Buchelius besteed aan de wijde omgeving van Utrecht: Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Montfoort en enkele plaatsen die net over de grens van het Sticht lagen, zoals Naarden en wat dorpen en stadjes in de Betuwe. Nog verder liggen Vollenhove en Egmond, die hij niet zelf bezocht heeft. Van die 38 bladzijden zijn er zestien blanco. De pagina's 39 tot en met 56 zijn eveneens blanco. IJsselstein en Vianen vinden we tussen pagina's 133 en 136.

2. Het tweede 'hoofdstuk' is aan Leiden en omgeving gewijd. Om te beginnen vijf bladzijden over Rijnsburg en enkele naburige dorpen (57-61). Leiden zelf krijgt met 26 bladzijden de meeste aandacht van alle steden in het handschrift. Naast het door hem in de *Monumenta* beschreven Utrecht is er geen stad die hij zo goed kent. Hij had er gestudeerd en kwam er nog vaak op familiebezoek. Verderop vinden we telkens weer aanvullingen over dorpen rond Leiden: Lisse op pagina 111, Koudekerke op 117 en 118, Leiderdorp en andere op pagina's 121, 122 en 137, Noordwijk op 131 en Leiden zelf weer tussen 151 en 155, met tussendoor bovenaan 153 een stukje Wassenaar; vervolgens nog Sassenheim op pagina 157 en Alkemade op 259.

3. De volgende grote stad is Den Haag, met vijftien bladzijden goed bedeed. Daarna volgen meer Hollandse plaatsen zoals Woerden en Bodegraven en andere die al bij Leiden genoemd zijn. Amsterdam komt er met zeven bladzijden (123-129) betrekkelijk karig vanaf. Tussen pagina's 139 en 143 vinden we Haarlem, gevolgd door Delft op pagina's 144-148, allebei vijf bladzijden. Na Schiedam (149) en enkele al genoemde plaatsen volgt Rotterdam, dat maar drie bladzijden krijgt (159-161). Vervolgens vinden we tussen de pagina's 163 en 219 (waaronder veel blanco pagina's) een reeks Hollandse steden en stadjes: Hoorn, Purmerend, Alkmaar, Oudewater, Gouda, Weesp, Naarden, Muiden, Brielle, Gorinchem en tenslotte Dordrecht. Die plaatsen krijgen allemaal hooguit een bladzijde.

4. De voorgaande bladzijden zijn grotendeels gevuld met opschriften die Buchelius op grafmonumenten in allerlei kerken tegenkwam en met door hem gekopieerde familiewapens. De volgende zestig bladzijden (221-278) zien er heel anders uit. Op de pagina's 221 tot en met 227 heeft hij lijsten van functionarissen en vooraanstaande families uit Dordrecht gekopieerd. Het zijn maar zeven bladzijden, maar ze zijn over

twee kolommen van onder tot boven volgeschreven met namen en jaartallen. Tussen de pagina's 260 en 278 beschrijft hij de heerlijkheden in Zuid-Holland en dan voornamelijk degenen die daarin ambten bekleedden. Tussen deze twee compact beschreven 'hoofdstukken' worden een paar kleine plaatsen vermeld en staan er heel veel blanco pagina's, bij elkaar 27.¹

Deel 2: de Zuidelijke Nederlanden

5. Op pagina 279 begint Buchelius onder de titel *Brabantica* met zijn notities uit kerken en kloosters in Antwerpen (tot 292). Die stad wordt gevolgd door de steden Mechelen (299-304), Leuven (305-313) en Brussel (317-319). De pagina's tussen deze steden zijn blanco. Er volgen nog een paar kleinere plaatsen, en als laatste op pagina 328 een clarissenklooster in Den Bosch. De pagina's 329 tot en met 334 zijn blanco.

6. Tussen de pagina's 336 en 366 wijkt Buchelius af van al het voorafgaande. Het betreffen hier regesten en uittreksels van: a. de oorkonden van Montfoort van 1400 tot 1500; b. de afschriften van Van Zwieten, door jonker Van Rietwijk; c. de oorkonden van Montfoort van 1300 tot 1400; en d. de afschriften van Van Zwieten door Van Rietwijk. De pagina's 366 tot en met 376 zijn blanco.

7. Vanaf pagina 377 schrijft hij weer over steden en dorpen in de Zuidelijke Nederlanden. Het zijn telkens korte aantekeningen. Tussen 377 en 381: drie bladzijden in het Frans over het geslacht Montmorency en niet minder dan 27 over diverse heerlijkheden in Zuid-Nederland tussen 411 en 437. Daar zitten ook enkele in de Republiek tussen. In dit 'hoofdstuk' heeft Buchelius weer veel ruimte opengelaten, in totaal 32 blanco pagina's. Hij vervolgde zijn tekst over heerlijkheden op pagina 460.

8. Aan het eind van de *Inscriptiones* heeft Buchelius een viertal documenten gekopieerd. Drie ervan hebben betrekking op de familie Van Assendelft en het vierde is een pleidooi dat hij mogelijk zelf gehouden heeft. Het gaat om a. Het testament van Cornelis van Assendelft, heer van Heemskerk, d.d. 14 juli 1596 (439-446); b. de beslissing van Maria van Hongarije over de nalatenschap van de valsemuntster Catharina le Chasseur, vrouw

1. Tussen de pagina's 260 en 278 vermeldt Buchelius een groot aantal heerlijkheden. De meeste lagen in wat toen het Baljuwschap van Zuid-Holland heette, een groot gebied rondom Dordrecht. Het omvatte zelfs de Langstraat, een streek die nu in Brabant ligt. Daarnaast noemt hij nog een paar heerlijkheden die elders in de provincie liggen of, zoals Urk en Emmeloord, zelfs ver daarbuiten. Buchelius ontleent veel aan een bron die hij met name noemt: Jacob van der Eyck, *Corte beschrijvinghe ... van den Lande van Zuyt-Hollandt* (Dordrecht 1628). In dit boek worden de heerlijkheden systematisch ingedeeld volgens de gebieden waarin ze liggen. Buchelius volgt grotendeels de indeling van Van der Eyck. Aan diens beschrijvingen voegt hij inhoudelijk weinig toe, het is dan ook niet duidelijk waarom Buchelius de moeite nam om dit boek te kopiëren. In de voetnoten wordt naar deze bron verwezen als 'v.Eyck'. De meeste lezers zullen deze Van der Eyck nauwelijks kennen en zullen meer gebaat zijn bij het bekende *Aardrijkskundig woordenboek* (1839) van Van der Aa, dat in vrijwel elke bibliotheek te vinden is, hetzij in de originele druk, hetzij in de reprint. Van der Aa beschrijft niet alleen de moderne gemeenten, maar ook de oude heerlijkheden. Daarbij vermeldt hij ook dikwijls de geschiedenis van de opeenvolgende bezitters, gegevens waarin tijdgenoten als Buchelius en Van Eyck zo geïnteresseerd waren. In de voetnoten verwijst 'v.d.Aa' naar deel en bladzijde van dit naslagwerk. De meeste plaatsnamen zijn op een hedendaagse provinciekaart wel te vinden, maar sommige zijn verdwenen. Op de kaartjes van de *Gemeente-atlas* van J. Kuyper uit 1869 (deel 3 Zuid-Holland, deel 1 Noord-Brabant), die via een herdruk uit 1971 vrij algemeen toegankelijk is, zijn die oude namen vaak nog wel te vinden. Daarin zijn ook de oude grenzen aangegeven. Een andere nog goed toegankelijke bron is A. A. Beekman, *Geschiedkundige atlas van Nederland: de Republiek in 1795* ('s-Gravenhage 1913). In de voetnoten wordt alleen naar Kuyper verwezen als niet duidelijk is in welke gemeente gezocht moet worden.

van Gerrit van Assendelft, d.d. 25 oktober 1541 (446-447); c. het doodvonnis van deze Catharina, d.d. 11 april 1540 (447-448); d. het ongedateerde pleidooi over het onrechtmatig gebruik van de titel jonkheer, uitgesproken in een zaak voor het Hof van Utrecht (449-456). De pagina's 457 tot en met 459 zijn blanco, waarna tussen pagina 460 en 464 nog enkele heerlijkheden in Zuid-Nederland volgen. De pagina's 462 en 463 zijn blanco.

Buchelius heeft, zoals hierboven aangegeven, van tevoren een indeling gemaakt, waardoor er soms veel blance pagina's overbleven. Zo had hij aan het eind van het boek, na pagina 437, nog 23 blanco pagina's, waarvan alleen pagina 441 met een paar regels beschreven was. Om die regels over Perk en Elwijt heen heeft hij het testament van Cornelis van Assendelft gekopieerd, zonder de moeite te nemen die drie regels en twee wapentjes door te halen en op een andere blanco pagina over te schrijven en te tekenen.

Al met al is het gedeelte met de pagina's 439 tot en met 456 een Fremdkörper in de *Inscriptiones*, zowel qua inhoud als qua handschrift. Ze zijn in een tamelijk grote, duidelijke letter geschreven, terwijl alleen aan het eind van de regels gepriegel en minder goed leesbare afkortingen voorkomen. Met name op deze pagina's worden 'vuyt' getranscribeerd als 'uyt', het lidwoord *d'* en het voorzetsel *t'* als *de* en *te* (dus 'dselve' als 'deselve', 't' aenveerden' als 'te aenveerden'), en 'goed(er)en' steeds als 'goederen'.

Taal: Latijn, met Nederlands en af en toe Frans

Lokalisering en datering: Buchelius schreef negen keer dat hij op een bepaalde datum of in een bepaald jaar ergens aantekeningen had gemaakt. De oudste vermelding is van 1609, de meest recente van 1632.

In 1609 was hij na het tot stand komen van het Twaalfjarig Bestand met vrouw en kinderen naar Brabant gereisd en bezocht hij Antwerpen. Hij zag daar heel wat grafschriften (279). Gezien zijn vele aantekeningen moet hij er langere tijd zijn gebleven. Aan de buitenkant van de Minderbroederkerk zag hij een gedenkteken, dat hij in 1610 overschreef (287). Nog hetzelfde jaar vond hij in Den Haag verschillende opschriften, wapens en kwartieren, waaronder in de Grote Kerk (97).

In 1612 en 1613 was hij vaak in Leiden, en tussendoor in Amsterdam. Hij bezocht tevens het kerkje van Rijnsburg, dat tussen de ruïnes van het klooster was gebouwd (57). Eind juli 1612 wandelde hij in de omgeving van Leiden, langs de Mare en andere weteringen of vlieten. Hij zag daar de overblijfselen van het vervallen kasteel van Alkemade (63). Diezelfde maand noteerde hij in Amsterdam wapens en opschriften in verschillende kerken (123). Op 5 mei 1613, toen hij in alle vroegte rond Leiderdorp ging wandelen, zag hij in de ruïnes van de kerk een grafsteen die hem interesseerde (122).

Daarna gaf Buchelius tien jaar geen vermelding van een datum, maar in de tussentijd zal hij ongetwijfeld veldwerk verricht hebben. In juli 1623, toen hij in Noordwijk bij Frans van der Does logeerde, bezochten ze een nabijgelegen plaats waar vroeger het klooster Ter Lee lag. Er waren nog enkele grafzerken te zien waarop abdissen in vol ornaat gebeeldhouwd waren. In Noordwijk zag hij rond dezelfde tijd een schilderij, een zogenaamde memorietafel van de familie Van der Does, die vroeger in dat klooster had gehangen (131). Op 8 juli 1623, toen hij met Franciscus Junius het plan had gemaakt om samen een uitstapje naar Noordwijk te maken, vertrok hij naar Haarlem. Hij logeerde op de Grote Markt tegenover de St. Bavokerk, waar hij familiewapens vond. Hij noteerde zerken, wapens en opschriften, maar is alles jammer genoeg kwijtgeraakt (139). Op pagina 416 worden de jaartallen 1627 en 1632 genoemd in een gedicht van Boxhoorn dat was opgedragen aan Johan Polyander, heer van Heenvliet. Het jaar 1632 is de meest recente waarin wordt gerefereerd in Buchelius' eigen handschrift.

Ook boeken waar Buchelius naar verwijst kunnen houvast geven wat betreft de datering van zijn activiteiten. Op pagina 111, aan het eind van het gedeelte over Den Haag, schrijft hij een paar regels over een wapenschild aan de Turfmarkt. De rest van de linkerkolom is een passage uit een boek van Souterius uit 1626, waaruit hij met instemming citeerde. Het is waarschijnlijk dat de rechterkolom, over Scheveningen, ook uit 1626 of later is. Het boek van Butkens over het geslacht Van Lynden is eveneens van 1626.

Het gedeelte over de Zuid-Hollandse heerlijkheden, dat begint op pagina 260, omvat bijna twintig bladzijden en is gebaseerd op het boek van Jacob van der Eyck uit 1628. Dit gedeelte moet in dat jaar of later zijn geschreven.

Voorts heeft Buchelius het werk Joseph van Ryckel uit 1631 over een Antwerpse begijn nog geraadpleegd. Het ligt voor de hand dat hij na zijn veldwerk nog het een en ander uit zijn grote boekenbezit heeft toegevoegd, evenals informatie die hij uit correspondentie kreeg, zoals iets dat Van Lap van Waveren in 1637 genoteerd had en waarschijnlijk eigenhandig in het boek van Buchelius schreef (27).

Het is niet duidelijk wanneer Buchelius begon om zijn verschillende aantekeningen te verzamelen in het handschrift van de *Inscriptiones*, maar het is waarschijnlijk dat hij na 1632 niets of weinig eraan heeft toegevoegd.

Boekblok: 233 folia papier (gefol. 2-5, 7-8, 10-13, 15, 17-33, 24-195, 204-233, 224, 225) in 35 katernen. De beschreven pagina's zijn door Muller in de twintigste eeuw met potlood gepagineerd 1-464.

Papier: op het papier werd één type watermerk aangetroffen:

- Schild met kruis, verbonden met een staf waaromheen een slang zich kronkelt. Onder het schild loopt de staf kort door, met rechts een driehoeksvorm en eindigend in een S met aan de onderkant twee diagonale lijnen, zodat er een A met een gekromde dwarsbalk ontstaat. Hoogte 110 mm, breedte 25 mm (tussen de brugdraden 30 mm; de linker brugdraad raakt de neus van de slang en de linkertop van het schild). Een duidelijk zichtbaar watermerk is bijvoorbeeld te vinden op fol. 144.

Vergelijk Gerhard Piccard, *Wasserzeichen Kreuz*. Findbuch XI (Stuttgart 1981) 117, nr. 761 (Ortenberg (Baden) 1612), waarbij de slang naar links kijkt, net zoals bij het papier van de *Inscriptiones*; zie ook nrs. 763 (idem), en 762 (Offenburg (Baden) 1613), waarbij de slang naar rechts kijkt. Op de database van Piccard (<http://www.piccard-online.de/start.php>) wordt als referentie van nr. 761 gegeven: GLA (= Generallandesarchiv Karlsruhe) Landvogtei Ortenau - fasc. 1029; hoogte 114 mm, breedte 26 mm. Het watermerk van het papier van de *Inscriptiones* wijkt licht af van deze voorbeelden, met als belangrijkste verschil de afmeting en het feit dat het uiteinde van de staart van de slang naar beneden krult. Een watermerk met slang, staf en schild was vrij algemeen in Duitsland, maar de S met A beperkt zich tot de genoemde voorbeelden. Het is derhalve waarschijnlijk dat het papier in Baden was vervaardigd, in of rond 1612.

Opbouw codex: Opbouwformule: 1^{II} (2-5) 2^{IV} (7-8, 10-13, 15, 17), 3^{II} (18-21), 4^{VI} (22-33), 5^{II} (24-27), 6^{VI} (28-39), 7^{II} (40-43), 8^{VI} (44-55), 9^{II} (56-59), 10^{VI} (60-71), 11^{II} (40-43), 12^{VI} (44-55), 13^{II} (56-59), 14^{VI} (60-71), 15^{II} (72-75), 16^{VI} (76-87), 17^{II} (88-91), 18^{VI} (92-103), 19^{II} (104-107), 20^{VI} (108-119), 21^{II} (120-123), 22^{VI} (124-135), 23^{II} (136-139), 24^{VI} (140-151), 25^{II} (152-155), 26^{VI} (156-167), 27^{II} (168-171), 28^V (172-181), 29^{II} (182-185), 30^{VI} (186-205), 31^{III+I} (206-211), 32^{IV} (212-219), 33^V (220-229), 34^I (230-231), 35^{II} (232-233, 224-225).

De katernopbouw is voor het merendeel erg regelmatig, met een afwisseling van twee bifolia met zes bifolia (katernen 3-27). Katernen 1 en 2 bestaan uit twee en vier bifolia, maar katern 2 (p. 9-24) mist in ieder geval één bifolium (met folia 9 en 14), terwijl ook folia 6 en 16 ontbreken, samen twee halve bifolia. Katern 28 wijkt af doordat er vijf bifolia zijn, maar

daarna volgen er weer twee, zes en twee bifolia (katernen 29-31), gevolgd door twee losse folia (p. 413-416) die aan elkaar zijn geplakt, en aansluiten op de vier bifolia van katern 32. Katernen 33 en 34 beslaan samen weer zes bifolia, gevolgd door de twee bifolia van katern 35.

Van de twee ingevoegde folia (p. 413-416) is de eerste blanco, maar heeft hetzelfde watermerk als elders in de *Inscriptiones*, en de tweede handelt over slot Moermond op Schouwen en Heenvliet op Voorne. Op p. 416 worden de jaartallen 1627 en 1632 genoemd; die laatste datum is de meest recente waarin wordt gerefereerd in Buchelius' eigen handschrift.

Folium 'i' van de *Monumenta*, dat daarin is opgeplakt en ingebonden voor de titel, met een afwijkend formaat dat overeenstemt met die van de *Inscriptiones*, beschrijft de grafmonumenten uit de kerken van Beusichem, Zoelmond en Asch. In het afschrift van Van Engelen van de *Inscriptiones* van Buchelius (zie beneden) is Deel III p. 33/34 een afschrift van folium 'i' van Buchelius' *Monumenta*. Het volgt in Van Engelen na IJsselstein en Vianen (in de *Inscriptiones* op fol. 62 en 63, p. 133-136), maar vóór het stadhuis van Buren (ontbreekt in de *Inscriptiones*), Montfoort (in de *Inscriptiones* op fol. 13r, p. 19) en Culemborg (fol. 15, p. 21-22). Van Engelen herschikte de volgorde van de *Inscriptiones* in zijn eigen afschrift, hetgeen het moeilijk maakt om te reconstrueren waar fol. 'i' van Buchelius' *Monumenta* oorspronkelijk thuishoorde. Het katern waarin Montfoort zich bevindt, waarin twee folia en een bifolium ontbreken, lijkt echter de meest waarschijnlijke kandidaat.

Afmetingen en indeling: het boekblok van de *Inscriptiones* meet 283x177-180 mm. De afmetingen van de bladspiegel variëren: tekst en illustraties (veelal in twee kolommen) of alleen tekst meten normaliter tussen de 230-250x135-140 mm. Soms is slechts één kolom beschreven. Kolommen zijn verticaal gelinieerd in inkt.

Katern- of bladsignaturen zijn niet gevonden.

Custodes op fol. 40r [p. 89], 163v [p. 336], 164r [p. 337], 165v [p. 340], 166v [p. 342], 167v-170v [p. 344-350], 174r-175r [p. 357-359], 177r [p. 363], 211r [p. 415], 223r [p. 439], 224r-227r [p. 441-447], 228r-231v [p. 449-450]. M.u.v. 40r en 211r gaat het steeds om custodes in uitgebreide stukken doorlopende tekst, bv. een afschrift van een testament.

Blanco pagina's: 8, 11-12, 14-18, 20, 24, 26, 28-30, 34, 36, 39-56, 62, 114, 116, 120, 130, 132, 138, 150, 156, 158, 162, 164, 167-170, 172, 174-180, 182-196, 198-204, 206, 209-210, 212-214, 216-218, 220, 228-232, 234-248, 250-252, 254, 256-258, 290, 293-298, 302-303, 314-316, 320-324, 329-334, 366-376, 379-380, 382-388, 392-410, 412-414, 419, 425, 428-435, 438, 457-459, 462-463.

Net als bij de *Monumenta* lijkt Buchelius ruimte voor een onderwerp gereserveerd te hebben, welke niet overeen komt met de indeling in katernen. Dit is bijvoorbeeld duidelijk bij fol. 224r [p. 441], waar een korte beschrijving met wapens wordt afgesloten met een horizontale lijn, waarna de tekst van de vorige folia wordt gecontinueerd.

Schrift en illustratie: Er zijn verschillende vormen van lopend schrift (titels in kapitalen), en capitalis quadrata in de weergave van grafschriften in dat schrift.

Naast de hand van Buchelius is fol. 19r [p. 27], afbeelding en tekst onder de titel Egmondæ, niet geschreven door Buchelius. Naast de paginering in potlood zijn er ook korte opmerkingen in potlood op 24r [p. 57], 25r [p. 59], 25v [p. 60], 26r [p. 61], 28r [p. 65], 56r [p. 121], 120r [p. 249], 154v [p. 318].

Verwijzingen in de marge:

correcties, bv. 7r [p. 9], 32r [73], 46r [p. 101], 50v [p. 110], 62r [p. 133], 132v [p. 274], 165r [p. 339], 168r [p. 345], 170v [p. 350].

invoegingen, bv. 13r [p. 19], 15r [p. 21].

aanvullingen (soms wegens plaatsgebrek): bv. 25r [p. 59], 28r [p. 65], 29r [p. 67], 42r [p. 93], 42v [p. 94], 45v [p. 100], 57v [p. 124], 62r [p. 133], 69r [p. 147], 71v [p. 152], 125v [p. 260], 126r [p. 261], 126v [p. 262], 131v [p. 272], 132r [p. 273], 133v [p. 276], 138r [p. 285], 151v [p. 312]?, 158r [p. 325], 163r [p. 335], 164r [p. 337], 171r [p. 351]?, 223v [p. 440]; zie ook 174r [p. 357], 176r [p. 361].

verwijzingen:

34v [p. 78]: Vide fol. 71 verso [p. 152]

40r [p. 89]: Vinde dese 2 in br[ief] de anno 1454, *Liber ceruleus* A 121, met hare segelen, quo tempore erant in vivis subliniati ambo

42v [p. 94] 1459, register 140

43v [p. 96] Siet fol. 71 [p. 151]

50r [p. 109] Ex L[appio?]; L

67v [p. 144] Vide fol. 86 [p. 181]

149v [p. 308] Val[erius] Dessel

164r [p. 337] Siet liber 223

168v [p. 346] N.S.L

169r [p. 347] N.S.L

172r [p. 353] Monfoorts register; N.S.L

173v [p. 356] N.S.L

Verwijzingen vinden ook plaats in de tekst zelf, soms (later?) toegevoegd aan het einde van de tekst. Buchelius verwijst in de *Inscriptiones* ook naar zijn eigen handschriften:

40r [p. 89]: Vinde dese 2 in br[ief] de anno 1454, *Liber ceruleus* A 121, met hare segelen, quo tempore erant in vivis subliniati ambo.

54r [p. 117] Vide librum meum manuscriptum, m. 4 pag. 16.

63r [p. 135] Siet het *Quartierboek van de Nederlandsche heeren*.

75r [p. 159] Siet mijn *Eerste reysboeck* met het swarte omslach, s. II.

78v [p. 166] Alcmariae ... vidi monumenta, quae in 2 parte *Itinerarii mei* expressi.

135r [p. 279] Insignia Papenbroeck cum galea, vide *Librum 2 insignium* (zie het *Tweede wapenboek*).

222r [p. 437] Vide stemma Burchiorum in meis *Scedis genealogicis*, libro I.

Buchelius gebruikt ook een driehoekig verwijzingsteken op 42v [p. 94] (voor een correctie), en op 72r [p. 153] (die verwijst naar de vorige pagina).

correcties worden ook gemaakt door:

de foutieve tekst door te strepen, 42v [p. 94], 56v [p. 122], 61r [p. 131], 63r [p. 135], 86r [p. 181], etc;

het gemiste toe te voegen boven of bij een regel of afbeelding, waarbij het foute woord soms onderstreept is, bv. 38v [p. 86], 57v [p. 124], 69r [p. 147], 134v [p. 278], 172r [p. 353];

de goede letters over de verkeerde letters heen te schrijven, soms met ook nog eens de correctie erboven, bv. 46r [p. 101], 71v [p. 152], 75v [p. 160], 107v [p. 224], 125v [p. 260], 136r [p. 281].

Tekstgeleding en rubriekatie: geen duidelijke indeling in hoofdstukken, maar Buchelius heeft op vijf plaatsen aangegeven waar hij met een nieuw 'hoofdstuk' wilde beginnen. Op fol. 2r [p. 1] Traiectensia, 15r [p. 21] Geldrica, 25r [p. 57] Hollandica, 81r [p. 171] (op een verder blanco gebleven bladzij) Brabantica en op 135r [p. 279] opnieuw Brabantica (daar refererend naar Brabant in de Zuidelijke Nederlanden).

Titel in kapitalen, niet ingekleurd. Initialen en representanten niet gevonden.

Illustratie: het handschrift bestaat grotendeels uit een weergave van de ramen, grafmonumenten en wapenborden d.w.z. weergave van tekst en voorstelling. De tekeningen van wapens en grafmonumenten zijn veelal ingekleurd (rood, geel, groen, blauw, grijs, zwart, soms in een donkere of lichte variant; roze, azuur en bruin zijn zeldzaam, paars en oranje totaal afwezig), maar niet altijd, en soms is een tekening niet afgemaakt.

Een klein aantal pagina's beslaan het hele blad met daarbij weinig tekst (33v [p. 76], 35r [p. 79], 66v [p. 142], 67r [p. 143]).

Er zijn ook afbeeldingen van kastelen op dorpsgezichten: Abspoel (27r [p. 63]), Alcmade (27r [p. 63]), Berckenrode (66v [p. 142]), Cleef (67r [p. 143]), Coudekercken (54r [p. 117]), Croonesteyn (74r [p. 157]), Ter Does (56r [p. 121]), Heemstede (67r [p. 143]), De Leprosen buyten Haerlem (66v [p. 142]), Noordwyck binnen (30r [p. 67]), Te Sweten (56r [p. 121]), Warmont (27v [p. 64]).

De tekeningen van Berckenrode, Heemstede en de Leprosen buyten Haerlem zijn opgeplakt en aan daarna verder uitgewerkt op de pagina zelf. Andere reparaties aan de folia, vooral in het begin van het handschrift, zijn waarschijnlijk van latere datum.

Band: kalfsleer, vernieuwd in februari 1965.

Provenance: Na Buchelius' dood werd een groot deel van zijn handschriften verkregen door Cornelis Booth en anderen. In Booth's beschrijving van de handschriften van Buchelius (UBU Hs. 1831) staan de *Inscriptiones* noch de *Monumenta* vermeld of beschreven, maar het is zeer waarschijnlijk dat hij ze wel in zijn bezit had. In de negentiende eeuw was het handschrift in het bezit van jonkheer M. P. Smissaert (zie de beschrijving van de *Monumenta*). Na de dood van Smissaert werd het als Catalogus nummer 285 in april 1906 tezamen met de overige boeken en handschriften, o.a. de *Monumenta*, uit zijn collectie geveild door het antiquariaat van Frederik Muller (de vader van de archivaris S. Muller Fzn), en kwam zo in het bezit van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Zie verder beneden onder 'De aankoop van de *Inscriptiones*'.

Afschriften:

1. Deel III van Engelbert van Engelen, *Grafs en wapen der kerken van Uytrecht* [Utrecht, Bibliotheek GAU nu HUA: IX D 20, oud sign.: 1841 (hiervoor: 1255)], p. 1-212. De rest van het boek wordt gevuld met kwartieren van adellijke families. Dit deel III heeft geen aparte titel. Het afschrift van Van Engelen (zie verder de beschrijving van de *Monumenta*) zet bepaalde onderdelen in een andere volgorde en laat hier en daar wat weg, maar voegt andere dingen weer toe, met name uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Geen andere afschriften zijn bekend.

De aankoop van de *Inscriptiones*

Gegevens over de aankoop van de *Inscriptiones* en de geschiedenis van het handschrift voordat het werd geveild als onderdeel van de collectie Smissaert kunnen worden ontleend aan de correspondentie van de bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek, J. F. van Someren (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bibliotheek archief vol. 17 (1903-1909), nrs. 1701, 1706a-d).

In een brief d.d. 13 januari 1906 schrijft hij aan het College van Curatoren van de Rijksuniversiteit Utrecht of zij willen overwegen een buitengewoon krediet van f. 1500.- aan te vragen bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, om zo de handschriften van Arnold Buchelius en Cornelis Booth aan te kunnen schaffen. Van Someren meldt daarbij het volgende: 'De Heer Smissaert heeft deze handschriften verworven als erfenis van de laatste

afstammelingen uit het geslacht d'Hangest Yvoy te Utrecht, wier vader en grootvader den grond hebben gelegd tot bovengenoemde verzameling'. Van Someren maant aan tot haast, hij wilt het krediet graag hebben voordat de veilingcatalogus gepubliceerd wordt en anderen soortgelijke aanvragen zullen doen. In een brief van 24 maart (nr. 1706) geeft hij toe dat uit de catalogus blijkt dat de verzameling meer belangrijke handschriften bevat dan hij eerst had vermoed, en dat een bedrag van f. 3800 noodzakelijk zal zijn om de begeerde boeken aan te schaffen. Bij particulieren heeft hij toezeggingen tot financiële steun van f. 1200.- verkregen, en hoopt dat dit de regering zal aansporen om haar krediet tot f. 2500.- op te hogen. Hij verzoekt het College der Curatoren 'den Minister te willen bewerken' – met succes, zoals zou blijken. Van Someren voegt hieraan toe dat aanschaf een succes kan opleveren voor de prijsvraag over het leven van Buchelius die het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen al meermaals heeft uitgeschreven, tot dan toe zonder veel respons. Op 17 april meldt Van Someren triomfantelijk dat hij dertien nummers heeft weten te verwerven, ook al had hij zelf meer willen verkrijgen. Hij noemt speciaal de genealogie van de familie Booth (nu Hs. 1829), die werd geschonken door de weduwe M. Twiss-Suermondt, en het handschrift van Buchelius, 'een oudheidkundige reis door Nederland, met teekeningen, aangaande hetwelk mij nu reeds van verschillende zijde voorstellen tot bekendmaking zijn gedaan'. Daar hij vier te dure handschriften niet heeft kunnen kopen, terwijl de aangeschafte werken goedkoper bleken dan getaxeerd, bedroegen de totale onkosten slechts f. 1500.-. Het is niet duidelijk welk bedrag aan de *Inscriptiones* is betaald. De resterende subsidie van f. 1000.- werd gebruikt voor reproducties van de codices van klassieke auteurs zoals Plato, Tacitus, etc.

De bewering van Van Someren dat het handschrift van Buchelius afkomstig zou zijn van de 'laatste afstammelingen uit het geslacht d'Hangest Yvoy te Utrecht, wier vader en grootvader den grond hebben gelegd tot bovengenoemde verzameling' is van belang. Het doet vermoeden dat de *Inscriptiones* niet uit de nalatenschap van Edward Huydecoper van Nigtevecht (1827-1883) komen, zoals waarschijnlijk wel geldt voor de *Monumenta*. Hoe de familie d'Hangest Yvoy in het bezit kwam van de *Inscriptiones* kan redelijk goed gereconstrueerd worden. Het is zeer waarschijnlijk dat Cornelis Booth, bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek van Utrecht, in zijn verwerving van een aanmerkelijk aantal boeken en handschriften van Buchelius ook de *Inscriptiones* verkreeg. De collectie werd via Cornelis' zoon Everard, heer van Mijdrecht, uiteindelijk geërfd door diens dochter Digna Elisabeth, de vrouw van Steven Frederik van der Capellen (gest. 1707), heer van Schalkwijk en Mijdrecht. Hun kleinzoon Gerlach Theodorus van Capellen, heer van Schonauwen, stierf kinderloos, en zodoende kwam via diens weduwe de collectie in het bezit van Gerlach's zwager Maximiliaan Louis van Hangest gezegd d'Yvoy (1753-1831), die ook heer van Mijdrecht werd (Bok en Plomp 2005, 54-55). Van Hangest was de fungerend voorzitter van de Hoge Raad van Adel, en overleed kinderloos. De collectie Buchelius-Booth werd ik 1840 aangekocht door de Gedeputeerde Staten van Utrecht ten behoeve van het archief (Wolleswinkel 2006, kol. 55). De *Inscriptiones* maakten daar echter geen deel van uit. Blijkens Van Someren bleef het een en ander in het bezit van de afstammelingen van Maximiliaan Louis' vader Maximiliaan van Hangest-Genlis gezegd d'Yvoy (1717-83). Vermeldenswaard is dat deze Maximiliaan lid was van de raad van Utrecht en in 1768 het pand te Boothstraat 6 kocht, dat Booth zelf in 1658 had gekocht en dat tot 1718 in het bezit van de erfgenamen van Booth was geweest (Van Schaik 1979).

Maximiliaan had nog twee andere zonen, Daniël Cornelis Egbert (†1806) en Cornelis Frederik (†1836). De afstammelingen van de eerste zetten de mannelijke lijn van het geslacht voort. Cornelis, geboren en gestorven in Utrecht, had twee kinderen, namelijk een dochter, Anna Carolina (†1876), die trouwde en kinderen kreeg, en een zoon, Hendrik Maximiliaan (†1847), die alleen een dochter had, genaamd Rijka Maria. Samen met haar

man Hendrik van Vladeracken vertrok zij in 1878 naar de Verenigde Staten, waar hun geslacht werd voortgezet. Ze stierf in de staat New York in 1900. Zij kan de 'laatste afstammeling uit het geslacht d'Hangest Yvoy te Utrecht' zijn geweest, wier erfenis, haar bezittingen die in Nederland nog aanwezig waren, werd opgekocht door Smissaert (want die verkreeg die niet doordat hij met een lid van de familie Yvoy verwant was). Maar er is verder onderzoek nodig om dit vermoeden te kunnen ondersteunen.

Twee informanten: Gijsbert Lap van Waveren en jonkheer Carel van Rietwijk

Een aantal beschrijvingen in de *Inscriptiones* ontleende Buchelius aan zijn vriend en collega mr. Gijsbert Lap van Waveren, advocaat in Utrecht. Over hem zijn we goed geïnformeerd (Müter 1959). De beschrijvingen betreffen het opschrift op een schilderij in Amersfoort over Jan van Deuverden van Voort die in 1618 stierf (2), een klok in de toren van Soest (4), een opschrift op de timpaan van de abdij van Egmond, opgeschreven in mei 1637 (27), en een grafschrift over Lambertus Hortensius in de Grote Kerk van Naarden (25 en 207). Notities uit de St. Jacobskerk in Den Haag zijn waarschijnlijk ook overgenomen van Lap: in de marge staat alleen een paar keer 'ex L' of alleen 'L' (109 en 110). Tenslotte is er een curieus grafschrift op het kerkhof van Lisse (112). Lap zou Buchelius' werk over de kronieken van Beka en Heda in 1643 postuum uitgeven. Hierbij speelde Van Rietwijk ook een kleine rol.

Carel van Rietwijk (1580-1656) was een Zuid-Nederlandse genealoog die belangrijke bijdragen leverde aan de *Inscriptiones*.² Buchelius noemt hem steeds 'jonker van Riedwijck'. Dat hij katholiek was, vond de gereformeerde Buchelius geen bezwaar. Dankzij een aantal brieven komen we meer te weten over de reizen die Buchelius naar Zuid-Nederland maakte, en andersom die van Van Rietwijk naar het Noorden (zie vnl. UB Utrecht Hss. 8.N.7, nr. 2, en 1322 (6.F.2)). Buchelius reisde na 1609 nog enkele keren naar het Zuiden. De Dordtse historicus Wouter van Gouthoeven, die twee broers en twee zusters in Zuid-Nederlandse kloosters had (NNBW 7, k. 493-494), had zijn eigen redenen om naar het Zuiden te gaan, en correspondeerde daarover met de gereformeerde Buchelius. Een bewijs temeer dat deze zijn vrienden niet alleen bij zijn geloofsgenoten zocht. Judith Pollmann (2000) vermeldt deze Dordtse katholieke vriend niet.

Van Gouthoeven, die in Dordrecht woonde, kwam regelmatig in Brussel en andere Brabantse steden. In een brief van 28 november 1613 noemt hij voor het eerst de naam Van Rietwijk. Die kwam in 1615 voor familie-aangelegenheden naar Gouda, en schreef op 30 mei aan Buchelius dat hij hem niet thuis aangetroffen had. Van Gouthoeven had grote waardering voor hem gekregen: 'Van Rietwijk is intensief bezig met genealogie, het is een onvermoeibare speurder' (brief d.d. 15-7-1615, UB Leiden, BPL 246). Buchelius blijkt in 1615 in Brussel is geweest, terwijl hij in 1616 Sweertius in Antwerpen bezocht heeft, zoals hij 6 augustus aan Scriverius schreef (Langereis 2001, 101). Bovendien ging hij op bezoek bij Van Rietwijk, die op 20 oktober schreef dat hij teleurgesteld was over het te haastige vertrek van zijn Utrechtse gast en zijn vrouw. Van Gouthoeven ging nog regelmatig naar Brabant, en bracht voor Buchelius genealogieën mee van Van Rietwijk. In augustus 1617 is Van Rietwijk in Dordrecht bij Gouthoeven geweest, en waarschijnlijk ook in 1621. In dat jaar werd Van Rietwijk enige erfgenaam van zijn grootvader, toen zijn twee tantes in Gouda overleden waren.

² In de *Batavia illustrata* (1685) van Simon van Leeuwen wordt het Hollandse geslacht Van Rietwijk beschreven, en vinden we op p. 1072 Carel en zijn vader Allert. Aanvullingen in Dallemagne 1942-1943, 27-28.

Het duurde nu weer een aantal jaren voordat hij een brief, twee of drie zelfs, aan Buchelius schreef. Een aparte ‘verklaring’ noteert hij op 14 en 15 juli 1629 (zie Van Someren 1884, 263-265). Het betreft een onderzoek in situ naar de gebrandschilderde ramen in de kerk van Heukelom, de wapens op het huis Ter Lee (in Lienden), en de graftombe in de kerk van Rhenen, die Butkens in zijn boek over de familie Van Lynden vermeldt (Butkens 1626, 111, 31, 119). Van Rietwijck kwam tot de conclusie dat Buchelius deze items met commentaar heeft opgenomen in zijn *Inscriptiones* (Heukelom en Ter Lee p. 31, Rhenen p. 5-7). Een andere brief schreef hij ‘uyt Oudewater, desen 9 augusti 1629.’ Hij logeerde daar misschien bij zijn tante Philippote Spijskens (gest. 1633), die getrouwd was geweest met Hugo Willemsz van Swieten, burgemeester van Oudewater (gest. 1621).

Ongeveer in deze tijd plaats ik een ongedateerde brief van Van Rietwijck, met gegevens over de kerk in IJsselstein, die Buchelius grotendeels heeft overgenomen in zijn *Inscriptiones*, op p. 133-134, en over de [op 28 maart 1629] ‘verbrande kerck’ in Montfoort, die op p. 19 bijna letterlijk van Van Rietwijck zijn gekopieerd. Hij besluit de brief met een verzoek, en eindigt met de belofte: ‘sal die leenboecken van Montfoort oversien.’ Mogelijk heeft hij de uitstapjes naar IJsselstein en Montfoort vanuit het naburige Oudewater gemaakt. De resultaten van het werk dat hij in Montfoort heeft gedaan, vermeldt hij in een volgende brief.

Een half jaar later was hij (weer of nog steeds) in Gouda, waar hij Buchelius op 5 februari 1630 schreef. Hij had inmiddels twee brieven uit Utrecht ontvangen, en had een paar vragen en een groot aantal genealogische gegevens, ook voor de heer van Hoenkoop en jonkheer Preys, twee genealogen uit de kring rond Buchelius. Drie weken daarna schreef hij een boze brief aan hun aller vriend Petrus Scriverius. Deze had een groot aantal regesten die Van Rietwijck had gemaakt van charters uit het archief van Montfoort en de familie Van Zwieten nog steeds niet teruggegeven. Het gaat vermoedelijk voor een groot deel om de regesten die Buchelius in de *Inscriptiones* heeft opgenomen (p. 335-365).

Van 23 juni 1638 is er een brief van Van Rietwijck aan Buchelius, die nu 73 jaar is en zich erover heeft beklagd dat hij geen brieven meer kreeg. Van Rietwijck verontschuldigt zich: hij is ernstig ziek geweest, maar heeft hard gewerkt aan de omvangrijke genealogie van de Merodes. Eind augustus schreef Buchelius in zijn *Notae quotidianae*: ‘Jonker van Rietwijck resideert noch tot Brussel ende meent van dese somer over te comen, dat haest soude moeten geschieden, soo de oeyvaders ende swaluwen al verhuyst sijn’ (UB Utrecht, Hs. 1827, p. 72). Hij was duidelijk gesteld op zijn Brusselse vriend.

Rond deze tijd had Van Rietwijck contact met de Antwerpse prior en historicus Christoffel Butkens. In het voorwoord van de *Trophées de Brabant* van 1637 bedankt Butkens Van Rietwijck voor de verzameling kopieën van zegels die hij heeft mogen laten graveren (vgl. Dallemagne 1932-1943). Elf jaar eerder, in 1626, had Butkens zijn boek over het geslacht Van Lynden gepubliceerd aan de hand van familiedocumenten die hij niet op echtheid had gecontroleerd of misschien wel opzettelijk had vervalst. Buchelius was des duivels over de vervalsingen, en laat dat in de *Inscriptiones* herhaaldelijk merken. Maar het was Van Rietwijck die in 1629 deze onjuistheden had ontdekt of bevestigd.

Buchelius wilde ook in een voetnoot bij de kronieken van Beka-Heda (1643) uithalen naar Butkens. Gijsbert Lap van Waveren, die het boek postuum wilde uitgeven, bracht Butkens ervan op de hoogte. Die schreef toen in 1642 een brief aan Van Rietwijck om hem te vragen of hij Lap wilde proberen over te halen die voetnoot weg te laten. Dat lukte ten dele, en zodoende staat er in de bewuste voetnoot ‘quidam impostor’, ‘een

zekere bedrieger', en wordt de naam van de schuldige verzwegen.³ De gereformeerde overledene moest eens weten wat er postuum door zijn twee Roomse vrienden bekostigd zou worden om een Roomse bedrieger de hand boven het hoofd te houden. Carel van Rietwijk overleed op 17 januari 1656 in Mechelen.

Verantwoording van de transcriptie

Een uitvoerige verantwoording vindt men in de online-editie van de *Monumenta*. Enkele punten volgen hieronder.

- Kolommen, subkolommen, doorhalingen en afkortingen zijn niet aangegeven.
- Interpunctie, hoofd- en kleine letters volgens hedendaags gebruik.
- Afkortingen zijn doorgaans stilzwijgend opgelost.
- In het Latijn wordt in namen, zoals Johannes of Junius, de i als j gespeld.
- In het (Middel)nederlands is 'iaer' als 'jaar' en 'jn' als 'in' getranscribeerd.
- Romeinse cijfers zijn niet gemoderniseerd.
- In sommige gedeelten is een nummering aangebracht of wordt tussen haakjes een gangbare nummering overgenomen.
- Persoonsnamen zijn letterlijk overgenomen.

Verantwoording van de vertaling

- Er is gestreefd naar een inhoudelijk betrouwbare maar ook leesbare vertaling.
- Alle Romeinse cijfers zijn door Arabische vervangen.
- Data zijn zoveel mogelijk omgerekend, maar de heiligendagen worden er wel bij vermeld.
- Veel aanvullingen en verbeteringen zijn aangebracht tussen vierkante haken of in voetnoten.
- Persoonsnamen zijn vernederlandst, gemoderniseerd en gestandaardiseerd.
- Plaatsnamen zijn naar de gangbare moderne Nederlandse, Belgische of Franse namen vertaald.

Verantwoording van de artikelen

Arnoldus Buchelius (1565-1641): Kees Smit.

De *Inscriptiones* en de *Monumenta*: een algemene inleiding: Kees Smit.

Materiële beschrijving van het handschrift van de *Inscriptiones*: Bart Jaski, i.s.m. Joke Mammen en Kees Smit, behalve de stukken over inhoud en datering: Kees Smit.

De aankoop van de *Inscriptiones*: Bart Jaski.

Twee informanten: Gijsbert Lap van Waveren en jonkheer Carel van Rietwijk: Kees Smit.

Literatuur: Kees Smit.

De genoemde stukken van Kees Smit zijn herbewerkte stukken van zijn hand die oorspronkelijk als achtergrondinformatie dienden bij de digitale editie van de *Inscriptiones* zoals zoals die bij Digitale Bijzondere Collecties werd gepubliceerd in het begin van 2007. Ter gelegenheid van de virtuele hereniging met de *Monumenta* op 1 november 2007 zijn de andere stukken toegevoegd en is het geheel geredigeerd door Bart

³ De voetnoot (p. 42 van het deel Heda, noot e) hoorde bij een oorkonde uit 777 (OSU nr. 48), waarin Butkens de plaatsnaam Lisiduna (Leusden) veranderd had in Lindinium (Lienden in de Betuwe), om zo de geschiedenis van het huis Lynden een stevige basis te geven.

Jaski. Het htm-bestand (<http://digbijzcoll.library.uu.nl/extras/Buchelius/Buchelius.htm>) werd op 4-11-2011 omgezet in een pdf-bestand, met enige kleine correcties en aanvullingen.

Literatuur

Afkortingen in de transcriptie en vertaling

Aa, v.d. – Van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek of Biographisch woordenboek*.
Bloys Utr. = Bloys van Treslong Prins, P.C., *Genealogische (...) provincie Utrecht*, Utrecht 1919 (zie literatuur).
Bloys N-H = idem, *Genealogische (...) Noord-Holland*, Utrecht 1928-1931.
Bloys Z-H = idem, *Genealogische (...) Zuid-Holland*, Utrecht 1922.
BNB – *Biographie nationale de Belgique*.
CBG – Centraal Bureau voor Genealogie.
DNB – *Dictionary of national biography*.
DNL – *De Nederlandsche Leeuw*.
Ev. – Everaerts 1877 (hs. in GA Leuven).
GA – Gemeentearchief.
hs. – handschrift.
HUA – Het Utrechts Archief.
KB – Koninklijke Bibliotheek.
ms. – manuscript.
NBG – *Nouvelle biographie générale*.
NBW – *Nationaal biografisch woordenboek*.
NNBW – zie Molhuysen (zie literatuur).
RA – Rijksarchief.
RAZH – Rijksarchief Zuid-Holland.
Sw. – Sweertius, Fr., *Monumenta sepulcralia (enz.)*, Antwerpen 1613.
UB – Universiteitsbibliotheek.
Verz. – *Verzameling der graf- en gedenkschriften (enz.)*, Antwerpen 1856 e.v.
WNT – *Woordenboek der Nederlandsche taal*.
WP-enc. – *Grote Winkler Prins encyclopedie*.

Literatuurverwijzingen van Buchelius

Andreas, V., A. Miraeus, Fr. Sweertius e.a., *Bibliotheca, sive virorum in Belgio vita (etc.)*, Brussel 1739.
Aurelius, Cornelius, *d' Oude chronijcke ende historiën van Holland ... van nieuws oversien ... met eenighe gheslacht-registeren ...* door W. van Gouthoeven, Dordrecht 1620 (alg. bekend als 'Divisiiekroniek', 1e dr. 1517).
Barlandus, Hadrianus, *Hollandiae comitum historia et icones: cum selectis scholiis et lectoris lucem...*, Leiden 1584.
Butkens, Christophorus, *Annales genealogiques de la maison de Lynden*, Antwerpen 1626.
Douza, Janus, *Echo*, Den Haag 1603.
Douza, Janus, *Nova poëmata*, [Leiden] 1575.
Eyck, Jacob van, *Corte beschrijvinghe ... van den Lande van Zuyt-Hollandt*, Dordrecht 1628.
Gouthoeven, van, zie Aurelius.

Gramaye, Joh. Bapt., *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae*, Brussel 1610.
 Gramaye, Joh. Bapt., *Bruxella cum suo comitatu*, Brussel 1601.
 Gramaye, Joh. Bapt., *Taxandria, in qua antiquitates et decora regionum*, Brussel 1610.
 Heussen, H.F. van, *Historia episcopatum Foederati Belgii*, Leiden 1719.
 Lichtenau, Conradus de, Urspergensis coenobii ... abbatis, *Chronicon*, Straatsburg 1609.
 Lindanus, David, *De Teneraemonda libri tres*, Antwerpen 1612.
 Miraeus, zie Andreas e.a.
 Orlers, Jan Jansz., *Beschrijvinge der stad Leiden*, Leiden 1614.
 Pontanus, Johannes Isacius, *Rerum et urbis Amstelodamensium historia*, Amsterdam 1611.
 Rosweyde, Heribertus, *Kerckelycke historie van Neder-landt (achter: Caesar Baronius, Generale kerckelyke historie)*, Antwerpen 1623.
 Rijckel, Josephus van (ed.), *Vita sanctae Beggae, ducissae Brabantiae andetennensium, begginarum ... fundatricis (etc.)*, Leuven 1631 (gevolgd door 'Appendix notarum').
 Souterius, Daniel, *Sainctes funerailles: historisch verhael over het christelijck afsterven ende statelijck begraeven van den prins Mauritius*, Haarlem 1626.
 Sweertius, Franciscus, *Monumenta sepulcralia et inscriptiones publicae privataeque ducatus Brabantiae*, Antwerpen 1613.

Literatuur over Buchelius, algemeen en hierboven geciteerd

Album studiosorum Lugduno Batavae 1575-1875, Den Haag 1875.
 Allan, F., *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem (enz.)*, 4 dl., Haarlem 1874-1888.
 Balen, Matthys, *Beschrijvinge der stad Dordrecht*, Dordrecht 1677 (reprint 1966).
 Barge, J.A.J., *De oudste inventaris der oudste academische anatomie in Nederland*, Leiden 1934.
 Beaufort, R.F.P. de, *Het mausoleum der Oranjes te Delft*, Delft 1931.
 Beekman, A.A., *Geschiedkundige atlas van Nederland: de Republiek in 1795*, 's-Gravenhage 1913.
 Belonje, J., *Steenen charters: oude grafsteenen*, Amsterdam 1948, 4^e dr.
 Bommel, Abraham van, *Beschrijving der stad Amersfoort*, 2 dl., Utrecht 1760.
 Beresteyn, E.A. van, *Geschiedenis der Johanniter-orde in Nederland tot 1795*, 's-Gravenhage 1934.
 Beresteyn, E.A. van, *Grafmonumenten en grafzerken in het koor der Nieuwe Kerk te Delft*, Delft 1936.
 Beresteyn, E.A. van, *Grafmonumenten en grafzerken in de Oude Kerk te Delft*, Assen 1938.
 Besemer, J.W.C., 'De werkstukken van Utrechtse klokgieters, een overzicht enz.,' in: *Klokken en klokkengieters: bijdragen tot de campanologie*, z.pl., 1963, p. 217-301.
Biographie nationale de Belgique, Bruxelles 1866 e.v.
 Bleyswijck, Dirck van, *Beschrijvinge der stad Delft (enz.)*, Delft 1667.
 Bloys van Treslong Prins, P.C., *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Utrecht*, Utrecht 1919; *Zuid-Holland* (1922, 3 dl.), *Noord-Brabant* (1924, 2 dl.), (Bloys en J. Belonje) *Noord-Holland* (5 dl. 1928-1931).
 Boer, D.E.H. de, 'Het Leids medisch "Netwerk" omstreeks 1465,' in: *Leids jaarboekje 76* (1984) p. 60-76.
 Bok, Marten Jan, en Nico Plomp, 'Genealogie en heraldiek in zeventiende-eeuws Utrecht', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 59* (2005) p. 37-70.
 Brabant, J. van, *Onze-Lieve-Vrouwkathedraal van Antwerpen, grootste gotische kerk der Nederlanden*, Antwerpen 1972.

- Brandeler, P. van den, *De Grootte- of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage*, 's-Gravenhage 1893.
- Broers, H.J., *Utrecht: historische wandelingen*, 'nieuwe geïll. uitg. door C.W. Wagenaar', Utrecht 1909, p. 197.
- Brom, G., en L.A. van Langeraad (ed.), *'Diarium' van Arent van Buchell*, Amsterdam 1907.
- Buchelius, Arnold (ed.), Johannes de Beka [...] et Wilhelmus Heda [...], *De episcopis Ultrajectinis*, Utrecht 1643.
- Bueren, Truus van, *Tot lof van Haarlem: het beleid van de stad Haarlem ten aanzien van de kunstwerken uit de geconfisqueerde geestelijke instellingen*, Hilversum 1993.
- Bueren, Truus van, *Leven na de dood: gedenken in de late Middeleeuwen*, Turnhout 1999.
- Butkens, C., *Annales généalogiques de la maison de Lynden*, Antwerpen 1626.
- Butkens, C., *Trophées tant sacrées que profanes de la duché de Brabant*, Antwerpen 1637-1641 (3e dr., 1724).
- Bijleveld, W.J.J.C., 'Het nonnenklooster Mariënpool en de stichter Boudewyn van Swieten,' in: *Leids jaarboekje 2* (1905) p. 138-178.
- Bijleveld, W.J.J.C., 'Mr. Arent van Buchell en zijne reizen door Rijnland,' in: *Leids jaarboekje 4* (1907) p. 48-61.
- Bijleveld, W.J.J.C., 'Oud-Poelgeest,' in: *Leids jaarboekje 4* (1907) p. 75-92.
- Bijleveld, W.J.J.C., 'Een Friesch meesterwerk in Leiden,' in: *Leids jaarboekje 30* (1938) p. 210-216.
- Campan, J.W.C. van (ed.), *'Notae Quotidianae' van Aernout van Buchell*, Utrecht 1940.
- Coebergh van der Braak, A.M., *Meer dan zes eeuwen Leids Gymnasium*, 2^e ed., Leiden 1997.
- Craandijk, J., 'De beschilderde glazen in de kapel van Assendelft,' in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, jg. 1910.
- Craandijk, J., 'De geschiedenis van Claes van Assendelft,' in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, jg. 1911.
- Crab, Jan, e.a., *Kerk van het Groot-Begijnhof*, Leuven 1966.
- Daalen, A.P.A. van, *Delftse poorthistorie*, Delft 1978.
- Dallemagne, Claude-George, 'Le manuscrit de l'écuyer Charles van Riedwijck, source commune des travaux sigillographiques et archéologiques de Christophre Butkens et de Mgr P.F.X. de Ram,' in: *Annales de la Société Royale d' Archéologie de Bruxelles* 46 (1942-1943).
- Délices*, zie Parival.
- Deijk, Ada van, *Romaans Nederland*, Amsterdam 1994.
- Diarium* van Buchelius, zie Brom en van Langeraad 1907.
- Dictionary of national biography*, Londen 1885 e.v.
- Dröge, J.F. 'Waar de wezen in de gevel staan': *de bouwgeschiedenis van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis aan de Hooglandsekerkgracht te Leiden*, Leiden 1990.
- Ekkart, R.E.O., 'Sleutelfiguren,' in: *Leids jaarboekje 66* (1974) p. 197-215.
- Elias, J.E., *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, 2 dl., Haarlem 1903-1905.
- Engelbrecht, E.A., *De vroedschap van Rotterdam 1572-1795*, Rotterdam 1973.
- Even, E. van, 'Butkens en zijn werk *Les annales généalogiques de la maison de Lynden*,' in: *Mengelingen voor de geschiedenis van Brabant* 1871, p. 23-32.
- Feith, H.O., *Nobiliarium Groningantum van Wilhelm Coeners van Helpen*, 's-Gravenhage 1886.

Fock, C.W., 'Het huis ten tijde van baljuw en dijkgraaf Adriaan van Zwieten en de boedelinventaris uit 1624,' in: Van Raay e.a. 1987, p. 31-34.

Fockema Andreae, S.J., 'Jan van Brouchoven, rentmeester van Rijnland 1540-1588,' in: *Leids jaarboekje* 22 (1929-'30) p. 74-104.

Fockema Andreae, S.J., 'Warmond', in: *Leids jaarboekje* 41 (1949) p. 69-84.

Fockema Andreae, S.J., J.G.N. Renaud en E. Pelinck, *Kastelen, ridderhofsteden en buitenplaatsen in Rijnland*, Arnhem 1974 (ongew. herdr. van 1952).

Frederiks, J.G., 'De wapenborden der Vliesridders in de Groote Kerk te 's-Gravenhage,' in: *Die Haghe* jg. 1894.

Fruin, R., en A. le Cosquino de Bussy, *Catalogus van het archief der heeren van Montfoort*, Utrecht 1920.

Gaasbeek, F.L., 'Het dominicanessenklooster Maria Magdalena,' in M.A. van der Eerden-Vonk e.a. (red.), *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad: ruimtelijke structuur en bouwgeschiedenis*, Hilversum 2000, p. 247-266.

Génard, P., *Verzameling der graf- en gedenkschriften der provincie Antwerpen*, 8 dl. Antwerpen 1856-1905, dl. 2 *Parochiekerken* (1861).

Goudappel, H., en F. Snapper, 'Het Leidse schoutambt 1564-1795,' in *Leids jaarboekje* 71 (1979) p. 31-58.

Gouthoeven, Wouter van, *D'oude chronijcke ende historiën van Holland*, Den Haag 1636.

Groenveld, S., e.a., *De kogel door de kerk: de Opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht 1559-1609*, Zutphen 1979.

Grosheide, D., A.D.A. Monna en P.N.G. Pesch, *Vier eeuwen Universiteitsbibliotheek Utrecht, dl. I: de eerste drie eeuwen*, Utrecht 1986.

Grijpink, P.M., 'Cisterciënzers in Heemstede,' in: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem* 34 (1912), p. 314-315.

Hart, G. 't, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheid van Heenvliet*, Heenvliet 1949.

Hart, G. 't, *De Oude Kerk te Scheveningen*, 's-Gravenhage 1960.

Hart, G. 't, *Rijnlands wapen*, Alphen aan de Rijn 1977.

Hart, G. 't, *Rijnland's huis 1578-1978*, Leiden 1979.

Hedicke, Robert, *Cornelis Floris und die Florisdekoration, I: Text*, Berlin 1913.

Heel, Dalmatius van, *De tertiarissen van het Utrechts kapittel*, Utrecht 1939.

Heussen, H.van, *Oudheden en gestichten van Rhymland, en wel voornamentlijk van de stad Leiden*, Leiden 1719

Hoek, C., 'Het riddermatig geslacht Van der Duyn uit Zevenhuizen,' in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 48 (1994) p. 47-87.

Horst, K. van der, L. Kuiper-Brussen en P.N.G. Pesch, *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek, samengesteld bij het 400-jarig bestaan van de bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1584-1984*, Utrecht 1984.

Hüffer, Maria, *Bronnen voor de geschiedenis der abdij Rijnsburg*, 's Gravenhage 1951, RGP, kleine reeks 31-32.

Huisman, Tim, *Een theater voor de anatomie: het Leidse theatrum anatomicum 1594-1821*, Leiden 2002.

Ingen, Johan van, *Geschiedenissen*, met inl. en aant. door J.H.P. Kemperink, Utrecht 1956 (overdruk uit *Archief voor het aartsbisdom Utrecht*, dl. 74 (1956)).

Kalveen, C.A. van, 'Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort,' in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1981, p. 101-124.

Kalveen, C.A. van, 'De Sint Joriskerk in het middeleeuwse Amersfoort,' in: Simon van Adelberg (ed.), *De Amersfoortse kerken, kloosters, kapellen en synagoge en hun geschiedenis tot omstreeks 1850*, Amersfoort 1984, Amersfortia-reeks 1, p. 12-23.

Kemperink, R.M., 'Kermis en wijdingsjaren van de Amersfoortse Sint-Joriskerk,' in: *Flehite, historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken*, 2000, p. 94-101.

Kerckhoffs-de Hey, A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531: biografieën van raadsheren*, Amsterdam 1980.

Kneppelhout van Sterkenburg, K.J.F.C., *De gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leyden*, Leiden 1864.

Kort, J.C., 'Van Alkemade 1200-1782 III', in: *De Nederlandsche leeuw* jg. 115 (1998) kol. 343-360.

Kunstreisboek voor Nederland, 5e dr., Amsterdam 1965.

Kuyper, J., *Gemeente-atlas*, Leeuwarden 1869 e.v. (deel 1 Noord-Brabant, deel 3 Zuid-Holland), reprint 1971.

Lakenhal, Stedelijk Museum de, *Catalogus van de schilderijen en tekeningen*, Leiden 1983.

Langereis, Sandra, *Geschiedenis als ambacht: oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*, Hilversum 2001 (diss. UvA).

Leermakers, Ine, en Frouke I. Welling, *Door gangen en poorten naar de Leidse hoffes*, Leiden 1997.

Leeuwen, Simon van, *Batavia illustrata ofte Verhandeling van de oorspronck, zeden, staat en godsdienst van de oude Batavieren*, 's-Gravenhage 1685.

Leidenaars voor de Grote Raad, 1470-1580, Leiden 1981.

Leverland, B.N., *St. Pancras op het Hogeland: kerk en kapittel in Leiden tot aan de reformatie*, Hilversum 2000.

Lieburg, F.A. van, *Repertorium Nederlandse hervormde predikanten tot 1816, dl. 1 Predikanten*, Dordrecht 1996.

Linde, M.O. van der, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het sticht Utrecht en het graafschap Holland (± 1260-1490)*, Assen 1957 (diss. Utrecht).

Lindeman, C.M.A.A., *Joachim Anthonisz Wtewael*, Utrecht 1929.

Loopstra, L.E., 'De Leidse commanderij van de Duitse Orde in de middeleeuwen,' in: *Leids jaarboekje* 76 (1984) p. 33-59.

Louis, Armand, *Critische beschouwingen bij de Dodoens-brief van 26 november 1583*, Brussel 1954.

Meerbeek, P.J. van, *Recherches historiques et critiques sur la vie et les ouvrages de Rembertus Dodoens (Dodonaeus)*, Mechelen 1841.

Mertens, F.H., en K.L. Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. 4-7, Antwerpen 1846 (reprint).

Mieris, Frans van, *Groot charterboek der graaven van Holland (enz.)*, dl. I, Leiden 1762, III, 1770.

Moerman, Ingrid W.L., 'Een tinnen servies uit het midden van de 16de eeuw,' in: *Leids jaarboekje* 70 (1978) p. 69-80.

Moes, E.W., *Iconographia Batava: beredeneerde lijst van geschilderde en gebeeldhouwde portretten van Noord-Nederlanders in vorige eeuwen*, 2 dl., Amsterdam 1905.

Molhuysen, P.C., en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 10 dl., Leiden 1911-1937.

Moor, Geertruida de, 'Het bezoek van Arnout van Buchel in 1623 aan het voormalige Cisterziënzerinnenklooster Leeuwenhorst (1261-1574),' in: *De Nederlandsche leeuw*, jg. 104 (1987) kol. 95-107.

Moor, Geertruida de, 'Het bezoek van Arnout Arnoutsz van Buchel aan Noordwijk Binnen in 1629,' in: *Kernpunten (van de) Vereniging "De oude Dorpskern" te Noordwijk* 21 (1992) p. 12-13.

Moor, Geertruida de, 'Noordwijk in de middeleeuwen, een dorp apart,' in: *Leids jaarboekje* 1993) p. 155-178.

Moor, Geertruida de, *Verborgten en geborgen: de abdij Leeuwenhorst*, Hilversum 1994.

Müter, H.M.J., 'Gijsbertus Lap van Waveren: historicus te Utrecht, 1596-1647,' in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 1 (1959) p. 169-239.

Nationaal biografisch woordenboek, Brussel 1964 e.v.

Notae Quotidianae van Buchelius, zie Van Campen 1940.

Nouvelle biographie générale, Paris 1852 e.v.

[Parival, J.N. de], *Les délices de Leide, une des célèbres ville de l'Europe*, Leiden 1712.

Peerlkamp [P. Hofman], *Hortensius over de opkomst en den ondergang van Naarden*, met vert. en aant. (en nalezingen en bijvoegsels van A. Perk), Utrecht 1866.

Pelinck, E., 'Abspoel', in: *Leids jaarboekje* 55 (1963) p. 131-140.

Pelinck, E., 'De functionarissen, belast met de zorg voor de stadsbouwwerken te Leiden (1575-1818), in: *Leids jaarboekje* 59 (1967) p. 59-76.

Plomp, Nico, *Woerden 600 jaar stad*, Woerden 1972.

Plomp, Nico, 'De oudste generaties van het geslacht Van Lynden,' in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 53 (1999) p. 154-194.

Pollmann, Judith, *Een andere weg naar God: de reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)*, Amsterdam 2000 (diss. UvA). Vertaling van *Religious choice in the Dutch Republic: the reformation of Arnoldus Buchelius (1565-1641)*, Manchester 1999.

Poole, F.A. le, 'Iets uit het leven van Anna de Merode, huisvrouw van Justinus van Nassau,' in: *Leids jaarboekje* (1938), p. 202-205.

Prims, Floris, *Geschiedenis van Sint-Jorisparochie en -kerk te Antwerpen (1304-1923)*, Antwerpen 1923.

Prims, Floris, *Geschiedenis van Antwerpen*, 11 dl., Brussel 1927-1949 (herdruk, bewerkt door A. van Roey, Brussel 1977-).

Raay, S.B. van, W.P. Spies en R. van Zoest, 'Tot hun contentement gemaect,' *het kunstbezit van het Hoogheemraadschap van Rijnland*, Amsterdam 1987.

Renaud, J.G.N., 'De Rijnlandse kastelen in hun krijgswaardige betekenis,' in: *Fockema Andreae* 1952, p. 21-52.

Renaud, J.G.N., 'Ter Does,' in: *Leids jaarboekje* 46 (1954), p. 50-89.

Richtlijnen voor het uitgeven van historische bescheiden, 5e dr., Utrecht 1975.

Riemer, Jacob de, *Beschrijving van 's Graven-hage* (enz.), dl. 1, Delft 1730.

Schaik, J.M.C. van, *Boothstraat 6. De geschiedenis van een claustraal huis van St. Jan*, Utrecht 1979.

Schotel, G.D.J., *De academie te Leiden in de 16^e, 17^e en 18^e eeuw*, Haarlem 1875.

Siegenbeek, Matthijs, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, dl. 2, Leiden 1832.

Smit, Kees, 'De unieke aantekeningen van een advocaat-historicus,' in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 80 (2007) p. 10-12.

Snouckaert van Schauburg, A.C., 'De orde van het Gulden Vlies', in: *Nederlandsche heraut* 6 (1890).

Someren, J.F. van, 'Bijdragen tot de geschiedenis van Butkens' genealogische vervalschingen,' in: *De Navorscher* 44 (1884) p. 258-267.

Steenackers, E., *Monuments funéraires à l'église Saint-Rombaut à Malines*, Mechelen 1931.

Strubbe, E.I., en L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen 1960.

- Swalve, E.B., *Justinus van Nassau*, Amsterdam 1858.
- Swillens, P.T.A., *Encyclopedie van de schilderkunst en aanverwante kunsten*, Utrecht 1960.
- Thieme, U., en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 37 dl., Leipzig 1907-1950.
- Toebes, C.J., 'Borden van de ridders van de Orde van het Gulden Vlies,' in: *Hervormd Den Haag* (weekblad), 10 okt. 1964, p. 1-2.
- Verburgt, J.W., 'Daniël van der Meulen,' in: *Leids jaarboekje* 29 (1936-1937) p. 73-88.
- Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen*, Antwerpen 1856-1871, (dl. 1 *Antwerpen: cathedrale kerk*, 1856; dl. 2 *Antwerpen: parochiekerken*, 1863-1887; dl. 4 *Antwerpen: abdyen en kloosters*, 1859-1873; dl. 5 *Antwerpen: abdyen en kloosters*, 1859-1873; dl. 6 *Antwerpen: kloosters der orde van St.-Franciscus*, 1871; dl. 8 *Mechelen: parochiekerken*, 1902).
- Vloten, J. van, *Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574*, Leiden 1853.
- Voet van Oudheusden, A.W.K., *Historische beschryvinge van Culemborg*, Utrecht 1753.
- Vrijlandt, P.M., 'Het Hollandse geslacht Van Steenhuisen', in: *Ons voorgeslacht* 18 (1963) p. 116-127.
- Wagenaar, Jan, *Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, enz.*, 13 dl., Amsterdam, 1760-1768.
- Walvis, I., *Beschryving der stad Gouda (enz.)*, Gouda [1714].
- Water, Johan van de, *Groot placatboek bevattende alle de placaten der ... Staten 's Lands van Utrecht, mitsgaders van de ... Borgemeesteren en Vroedschap der stad Utrecht tot den jare 1728*, 3 dl., Utrecht 1729.
- Wolfs, S.P., *Middeleeuwse dominicanenkloosters in Nederland: bijdrage tot een monasticon*, Assen 1984.
- Wolleswinkel, E.J. 'Het "kopiewapenboek Gelre" van Jan van Lockhorst en Adriana van der Does', *De Nederlandsche leeuw* 123 (2006) kol. 49-56.
- Wijhe, M. van, 'Leiden in het begin der 17^e eeuw,' in: *Leids jaarboekje* 20 (1925-'26) p. 17-25.
- Zweite, Armin, *Marten de Vos als Mahler: ein Beitrag zur Geschichte der Antwerpener Malerei in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1980.